

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНА ГАРАНТІЯ ДОТРИМАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ ПЕРЕВІРКИ ЗАЯВ ТА ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО ЗЛОЧИН

Громовий А.О.,

здобувач кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету
ім. Лесі Українки

У статті досліджується контрольна діяльність суду за діяльністю компетентних органів і посадових осіб у ході перевірки заяв та повідомлень про злочин, як одна з форм прояву судової влади та принципу змагальності на початковому етапі кримінального судочинства.

Ключові слова: заяви та повідомлення про злочин, права та свободи особи, органи дізнання, дослідча перевірка, порушення кримінальної справи, відмова в порушенні кримінальної справи.

В статье исследуется контрольная деятельность суда за деятельностью компетентных органов и должностных лиц в ходе проверки заявлений и сообщений о преступлении, как одна из форм проявления судебной власти и принципа состязательности на начальном этапе уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: заявления и сообщения о преступлении, права и свободы лица, органы дознания, доследственная проверка, возбуждение уголовного дела, отказ в возбуждении уголовного дела.

The article examines the activities of court control over the activities of competent authorities and officials in the course of verification statements and reports on crime as a form of manifestation of the judiciary and the principle of competition at the initial stage of criminal proceedings.

Keywords: application and report a crime, personal rights and freedoms, the police, research test, a criminal case, the refusal to institute criminal proceedings.

На етапі перевірки заяв і повідомлень про злочини особливо значущим є прийняття законних і обґрунтованих рішень, причому не тільки підсумкових. Процес прийняття рішення складається як з наявності підстав, так і з внутрішнього переконання особи, яка на це уповноважена. Тому прийняти правильне рішення на початковому етапі судочинства, тобто в умовах, коли відсутня повна і достовірна інформація про вчинене суспільно-небезпечне діяння, досить складне завдання.

Виникають значні труднощі, викликані особливостями діяльності в ході дослідчої перевірки. Форми регування на повідомлення про злочин, способи їх вирішення потребують вдосконалення з метою-забезпечення їх ефективності та адекватності сучасному стану злочинності, досягнень науки і техніки, потребам суспільства і завданням держави. Особливо це важливо на початковому етапі - етапі появи заяви або повідомлення про злочин, коли виникає можливість закласти основи процесуальні швидкого розкриття злочину і якісного розслідування кримінальної справи.

Аналіз останніх досліджень. У науковій літературі висвітленню питань судового контролю була приділена значна увага такими процесуалістами, як М.О.Колоколов, В.А.Лазарева, П.А.Лупінська, В.Т.Маларенко, П.П.Пилипчук, А.Р.Туманянц, Л.В.Черечукіна та інших вчених. Проте, практична діяльність органів дізнання та слідства в ході здійснення дослідчої перевірки усе ще супроводжується порушенням законності. А це, в свою чергу, спонукає до теоретичних дискусій у даному напрямку.

Законність перевірки повідомлення про злочин передбачає перш за все неухильне дотримання кримінально-процесуального закону при її здійсненні, а так само обґрунтованість і своєчасність рішень, прийнятих за її результатами.

З урахуванням специфіки цієї діяльності, де слідчий і орган дізнання наділені владою одноосібно вирішувати питання, які істотно обмежують інтереси держави, суспільства і громадян, закон передбачає: систему органів і посадових осіб, діяльність яких покликана служити бар'єром на шляху можливого свавілля з боку суб'єктів, що здійснюють кримінальне судочинство.

Залежно від органів і посадових осіб, які здійснюють контрольні функції, прийнято розрізняти: контроль, здійснюваний судом прокурорський нагляд; відомчий контроль, поділяється більшістю процесуалістів на організаційний і процесуальний [1, с. 39].

Термін «судовий контроль» не є конституційним і не тлумачиться будь-яким із галузевих законів. Його запровадили вчені-правознавці та юристи практики під час підготовки та проведення судово-правової реформи.

Суть цього поняття відображається у положенні ст. 55 Конституції України: кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [2, с. 92]. Ст. 8 Конституції України гарантується звернення до суду для захисту конституційних прав та свобод безпосередньо на підставі Конституції України, оскільки її норми є нормами прямої дії. Учасники судового процесу та інші особи в випадках і порядку, передбачених процесуальним законом, мають право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення [3].

Відповідно до пунктів 1 і 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року №7 «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина» зі змінами та доповненнями [4], уся діяльність судів повинна бути підпорядкована захисту зазначених прав і свобод людини громадянина. Оскільки юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, суди не мають права з часу введення Конституції в дію відмовляти фізичним чи юридичним особам у прийнятті до судового розгляду заяв і звернень.

Таким чином, у сфері кримінального судочинства, яка найбільш тісно пов'язана із заходами процесуального примусу та обмежує права особи, конституційна гарантія їх судового захисту утворює самостійний інститут - інститут судового контролю за законністю та обґрунтованістю дій та (або) рішень публічних процесуальних органів, які обмежують конституційні права і свободи особи.

Для суду контрольні функції на стадії порушення кримінальної справи (як і на стадії досудового розслідування) є додатковими.

Судовий контроль не може здійснюватися безперервно, не характеризується оперативністю, як прокурорський нагляд та відомчий контроль і не забезпечує шляхи усунення допущених порушень, оскільки суд лише зобов'язує усунути порушення, але не має права визначати яким чином це необхідно зробити. Пряма вказівка на спосіб усунення порушення могла б свідчити про здійснення судом, не властивих йому функцій кримінального переслідування або захисту, що не відповідає призначенню суду, визначеному кримінально-процесуальним законодавством.

Таким чином, об'єктивна необхідність судового контролю за законністю дій органів, які здійснюють досудове провадження (в тому числі на стадії порушення кримінальної справи) переконливо підтверджується правозастосовною практикою. Оскільки розслідування злочинів є підготовчим по відношенню до судового

розгляду етапом, який полягає в збиранні доказів для обґрунтування обвинувачення в суді, судовий контроль за такою діяльністю неминучий, а його ефективність істотно зростає, якщо його здійснюють безпосередньо на стадії досудового розслідування [5, с. 31].

Суттєва відмінність відомчого контролю та прокурорського нагляду від судового контролю полягає в методах діяльності відповідних органів. Саме в цьому значною мірою полягають окремі переваги судового контролю над іншими видами контролю та нагляду [6, с. 204].

Одною з основних гарантій ефективності судового контролю повинна бути суворота законодавча регламентація судової процедури. Установлені для виконавчих органів процедури (регламенти, інструкції, інші правила прийняття рішень і т.д.) не відрізняються ретельністю, всебічністю і досить високим юридичним рівнем, характерним для судової процедури.

Значущим аргументом ефективності судового контролю є те, що принципи кримінального судочинства, на яких базуються процесуальні правила і положення, що найбільш повно реалізуються в діяльності суду. Незалежність суддів і підпорядкування їх тільки закону, рівність усіх перед законом і судом та інші принципи створюють найбільш сприятливі умови для з'ясування дійсних обставин справи і встановлення істини, що, в свою чергу, забезпечує ефективність судової діяльності по захисту прав та інтересів громадян. Ні прокурорський нагляд, ні відомчий контроль такими рисами не володіють.

Разом з тим, судовий контроль в силу ряду об'єктивних обставин та особливостей основних функцій суб'єктів контрольної діяльності не виключає необхідності існування відомчого контролю та прокурорського нагляду. Переваги прокурорського нагляду перед судовим контролем полягають в його безпосередній близькості слідчому та органу дізнання. Це дозволяє наглядати за кримінально-процесуальною діяльністю постійно і безперервно. Судовий контроль не має такої повноти і не може володіти нею [6, с. 28]. Тому доволі безапеляційно видається позиція І.Л. Петрухіна, який стверджує, що суд - більш надійний гарант прав особи на досудовому слідстві, ніж прокурор. Він не пов'язаний відомчими інтересами, незалежний, не несе відповідальності, за розкриття злочинів, обмежений рамками судової процедури [7, с. 72]. Надійність гарантій прав людини, може бути забезпечена тільки при поєднанні судового контролю з прокурорським наглядом і відомчим контролем, так як судовий контроль за наявності переваг в деяких аспектах, не вільний і від рис, що не дозволяють бути єдиним гарантом законності на досудових стадіях процесу.

Отже, контроль суду за законністю діяльності на досудових стадіях кримінального процесу, в тому числі і на стадії порушення кримінальної справи - важливий засіб забезпечення законності, але щоб він не перетворився на свою протилежність, необхідні чіткі межі втручання суду і в процесуальну діяльність органу дізнання, слідчого, прокурора.

Чинне законодавство повноваження суду з контролю за досудовим розслідуванням кримінальної справи обмежує двома напрямками:

суд здійснює контроль за тими процесуальними діями (бездіяльністю) і рішеннями органу дізнання, слідчого прокурора, якими обмежуються чи ущемляються найбільш значимі конституційні права та свободи людини і громадянина;

суд здійснює контроль за тими рішеннями органу дізнання, слідчого, прокурора, як і передбачені ст. 52-5, ч. 7 ст. 106, ст. 236-7, ст. 236-8 КПК України, та рішеннями якими завершується провадження в кримінальній спра-

ві на досудових стадіях кримінального процесу (відмовою в порушенні кримінальної справи та її закриття).

На думку В.Т. Маляренка та П.П. Пилипчука обмеживши повноваження суду з контролю за досудовим слідством при розслідуванні кримінальної справи зазначеними двома напрямками, закон однозначно визначив, які саме рішення, дії чи бездіяльність органів дізнання, слідчих, прокурорів можуть бути предметом судового розгляду [8, с. 42].

В науковій літературі до цього часу не вироблено єдиного підходу суті судового контролю за законністю досудового провадження, яке здійснюється безпосередньо на досудових стадіях кримінального процесу. Основним питанням, яке пов'язане з цим, полягає у встановленні співвідношення діяльності з розгляду клопотань слідчого про вирішення проведення дій з дозволу суду, а також розгляд і вирішення скарг на дії зазначених посадових осіб з поняттям правосуддя [9].

Судовий контроль за законністю процесуальних дій в ході досудового слідства, як особливій формі діяльності суду зі здійснення правосуддя розглядають й інші автори, вказуючи на притаманні правосуддю ознаки: а) суворо регламентована законом кримінально-процесуальна діяльність суду, сутність якої становить контроль (перевірка і оцінка) законності та обґрунтованості (певних) дій і рішень публічних процесуальних органів, що порушують (обмежують) конституційні права і свободи особи; б) спрямованість діяльності на (врегулювання) вирішення соціально-правового спору (конфлікту) сторін по суті; в) вирішення цього спору (в силу норми закону або бажання сторін), віднесено до компетенції суду; г) предмет контролю і межі його вирішення судом спочатку обмежені волею закону і (або) суб'єктивною волею сторін; д) ініціатива з реалізації тієї чи іншої форми, судового контролю виходить не від суду, а від зацікавлених (у вирішенні спору) суб'єктів кримінального судочинства чи інших громадян, втягнутих в процес; е) результатом контролю є винесення загальнообов'язкового, забезпеченого примусовою силою держави судового акта (рішення), покликаного до правового, законного, обґрунтованого та справедливого вирішення спору (конфлікту) сторін.

Видається, що судовий контроль за законністю діяльності на досудових стадіях, здійснюваний безпосередньо в ході цих стадій, без сумніву, є реалізацією судової влади. Разом з тим, слід приєднатися до тих авторів, які традиційно визначають, правосуддя не як будь-яку діяльність суду, здійснювану в процесуальних формах, хоча б з метою розв'язання конфліктів, а діяльність суду з розгляду справи по суті із застосуванням норми матеріального права до конкретних обставин з вирішенням питання про винуватість та відповідальність.

Щодо стадії порушення кримінальної справи (так само як і щодо стадії досудового розслідування) можна виділити дві форми судового контролю за законністю та обґрунтованістю рішень та дій органів дізнання, слідчого і прокурора: а) попередній; б) наступний.

Попередній судовий контроль передбачає перевірку судом підстав проведення процесуальної дії і дачу дозволу на її проведення (або відмову в такому).

Подальший судовий контроль - перевірка законності та обґрунтованості вже проведеної процесуальної дії. Залежно від процесуальної стадії, на якій він здійснюється, наступний судовий контроль, в свою чергу, може бути класифікований на три види:

1) виявлення порушень закону, допущених на початковому етапі кримінального судочинства та застосування відповідних процесуальних санкцій при здійсненні процесуальної діяльності на судових стадіях;

2) перевірка законності та обґрунтованості рішень і процесуальних дій органів і посадових осіб, які здій-

снюють діяльність на стадії порушення кримінальної справи, за скаргами зацікавлених осіб безпосередньо в ході досудового провадження;

3) перевірка законності та обґрунтованості проведення слідчої дії, що дозволяється тільки з дозволу суду.

Судовий контроль на стадії порушення кримінальної справи в переважній більшості є наступним і здійснюється у зв'язку з поданими скаргами на дії і рішення органів дізнання, слідчих, прокурорів, які обмежують конституційні права громадян і перешкоджають їх доступу до правосуддя.

Третя з позначених форм подальшого судового контролю тісно пов'язана з попереднім контролем, який не характерний для перевірки повідомлення про злочин, оскільки процесуальні дії, здійснювані на цьому етапі кримінального судочинства, мінімально пов'язана з можливістю державного примусу. Разом з тим, елементи такого примусу поступово проникають на стадію порушення кримінальної справи, що, по-перше, небезпечно саме по собі, оскільки позбавляє діяльність з перевірки повідомлення про злочин основного її сенсу, і, по-друге, при відсутності належної процесуальної регламентації умов і порядку застосування примусових заходів загрожує порушенню процесуальних гарантій прав людини.

До числа таких елементів примусового тримання, може відноситись огляд місця події, передбачений законодавцем як засіб перевірки повідомлення про злочин.

Відповідно до п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 28.03.2008р. № 2 у поданні про проведення обшуку, огляду чи виїмки має бути зазначено адресу житла чи іншого володіння особи, де планується проведення цих дій, дані про те, що знаряддя злочину, речі чи цінності здобуті злочинним шляхом, а також інші предмети та документи, сліди злочину та інші речові докази, які можуть мати значення для справи, знаходяться в цьому житлі чи іншому володінні особи.

При розгляді подання про тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина суддя перевіряє, чи відображено у ньому всі необхідні дані для їх розгляду, чи підписане воно уповноваженою службовою особою і чи погоджене воно у визначених законом випадках з прокурором, вивчає матеріали кримінальної справи, за необхідності вислуховує суб'єкта внесення подання і виносить умотивовану постанову про задоволення подання або відмову в ньому (п. 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 28.03.2008р. № 2) [10].

Проведення огляду місця події в ході перевірки повідомлення про злочин за судовим рішенням не виключає можливості використання зацікавленою особою такої форми подальшого судового контролю як скарга. У цьому випадку предметом перевірки може стати законність ходу огляду житла, що є місцем події. Підстави огляду місця події - житла і в цьому випадку можуть бути предметом судової перевірки, однак лише при появі нових даних, представлених зацікавленою стороною, які можуть свідчити про помилковість раніше даного судом дозволу на проведення слідчої дії.

Найбільш ефективною в ході перевірки повідомлення про злочин є така форма подальшого судового контролю, як перевірка скарг на дії та рішення органів і посадових осіб, які здійснюють розгляд повідомлень про злочини.

Правовою базою реалізації, даної форми судового

контролю є ст. 55 Конституції України, згідно з якою, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [3].

Відомо, що рішення про відмову в порушенні кримінальної справи є юридичним фактом, що перешкоджає відновленню такого провадження в подальшому, без скасування цього процесуального рішення. Здійснюючи перевірку законності зазначеного рішення, суд зобов'язаний з'ясувати наявність достатніх фактичних підстав для відмови у порушенні кримінальної справи та дотримання при цьому кримінально-процесуальних норм.

Не можна не помітити, що, визнаючи рішення про відмову в порушенні кримінальної справи незаконним або необґрунтованими, законодавець зобов'язує органи, які здійснюють кримінальне переслідування, усунути допущене порушення, суд фактично приймає рішення про продовження кримінального переслідування, яке несумісне з процесуальним призначенням суду. При цьому в обґрунтування свого рішення суд не може вказати, які конкретно процесуальні дії повинні виконати уповноважена посадова особа, і яке саме рішення прийняти. У результаті: судді мотивують рішення про незаконність та необґрунтованість постанови про відмову в порушенні кримінальної справи загальними фразами, що в сукупності з відсутністю прямої вказівки в резолютивній частині дозволяє посадовим особам, що здійснюють попередню перевірку фактично дублюватиме своє рішення, формально підходити до виконання таких постанов суду.

При прийнятті судом рішення за скаргою на бездіяльність органів, що здійснюють кримінальне переслідування, виникають ті ж проблеми, що й при розгляді питання про законність та обґрунтованість відмови в порушенні кримінальної справи. Якщо суд буде перевіряти не тільки порушення строків перевірки матеріалу, а й наявність законного приводу і достатніх підстав для порушення кримінальної справи (або відмови в цьому), то це передбачає неминучий вихід суду за межі встановленої законодавцем функції і виконання окремих елементів функції кримінального переслідування або захисту. На нашу думку, суд має лише формально перевірити наявність законного приводу та закінчення граничних строків, встановлених законом, для прийняття одного з рішень, передбачених ч. 2 ст. 97 КПК на основі чого винести рішення про те, що подальше здійснення попередньої перевірки слід вважати незаконним, і прокурор або за його вказівкою слідчі органи зобов'язані негайно прийняти відповідне рішення [10].

Підводячи підсумок з розглянутого питання слід зазначити, що судовий контроль за діяльністю компетентних органів і посадових осіб у ході перевірки заяв та повідомлень про злочин слід вважати однією з форм прояву судової влади та принципу змагальності на початковому етапі кримінального судочинства. Зміст судового контролю становить система заходів, пов'язаних, з дачею дозволу на проведення окремих процесуальних дій, перевіркою законності їх проведення у випадках, які не терплять зволікання без судового рішення, і за скаргами на дії і рішення посадових осіб, які здійснюють кримінально-процесуальну діяльність у ході перевірки повідомлення про злочин, а також діяльність суду на наступних стадіях кримінального процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белозеров Ю.Н. Обеспечение прав и законных интересов личности в стадии возбуждения уголовного дела: учебное пособие / Ю.Н.Белозеров, П.Г. Марфицин. – М.: УМЦ при ГУК МВД России, 1994. – 76 с.
2. Оліячук Ю. Співвідношення судового контролю і функцій органів дізнання, досудового слідства та прокуратури // Вісник прокуратури. – 2003. – № 1 (19). – С. 92.

3. Конституція України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua/konst/CONST1.HTM.
4. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року №7 «Про посилення судового захисту прав і свобод людини і громадянина». (Із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України № 14 від 24 жовтня 2008 р.)
5. Колоколов Н.А. Судебный контроль в стадии предварительного расследования: реальность, перспективы / Н.А. Колоколов // Государство и право. 1999. – № 11. – С. 31.
6. Лазарева В.А. Судебная власть и ее реализация в уголовном процессе / В.А.Лазарева. – Самара: Изд-во Самарский университет, 1999. – 136 с.
7. Петрухин И.Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе / И.Л. Петрухин. – М.: Наука, 1989. – 256 с.
8. Малярєнко В.Г., Пилипчук П.П. Межі судового контролю за додержанням прав і свобод людини в стадії попереднього розслідування кримінальної справи // Право України. – 2001. – №4. – С. 42.
9. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28 грудня 1960 року // ВВР Української РСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
10. Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах : офіц. вид. / Верховний Суд України; відп. ред. П. П. Пилипчук. – К. : Ін Юре, 2006. – 696 с.